

Proměny obsahu sociální práce a náročnosti profese sociálních pracovníků¹

Igor Tomeš

Vstupujeme do nové éry — do éry elektronické revoluce. Všemi obdobami života člověka prostupuje digitalizace a internet. Přichází rychlým tempem i do národního hospodářství, zejména do průmyslu. Toto téma je v poslední době velmi diskutované nejen v Evropě. Evropská komise nedávno přišla s novou strategií pro jednotný digitální trh. V Německu je tento trend pod pojmem „Průmysl 4.0“ dokonce označován za 4. průmyslovou revoluci². To vyvolává sociální napětí mezi lidmi, kteří „nestačili naskočit na vlak, který jim ujíždí“. Tato revoluce probíhá v podmínkách globalizace ekonomiky, která akceleruje sociální napětí³. Globalizace však není jedinou příčinou soudobé nejistoty lidí.

Elektronizací se ekonomické a politické procesy v Evropě zrychlují a vyvolávají rostoucí pocit nejistoty. Lidé se začínají bát i válek, které jsou extrémním politickým nástrojem, destabilizují společenské poměry a boří sociální systémy. Vyvolávají emigrační pohyby obyvatelstva, které ve svém důsledku ohrožují tradiční civilizace. Roste sociální napětí, které je vyvoláváno nepříznivým sociálním dopadem ekonomických či politických procesů na život lidí.

Dnešní společnost je rizikovější, spleťtější a složitější než kdykoli dříve, ačkoli nejistota v Evropě narůstala z rozmanitých důvodů již déle než dvě stě let. Proces současné evropské nestability začal osvícenectvím, zrušením poddanství a nástupem bezzemků do továren. Toto první období ekonomických a sociálních metamorfóz je dnes označováno jako průmyslová revoluce 01, která v 19. století s využitím vody a páry transformovala rukodělné manufaktury v moderní továrny, v nichž už nebylo zapotřebí být vyučen řemeslu. Člověk se stal „doplňkem“ stroje (viz Chaplinův film „Moderní doba“). Tato velmi rozkolísaná doba vedla od k rozbíjení strojů až k revolucím v roce 1848, které zasáhly mnoho evropských států, přinesla nepokoje v 60. letech 19. století ve střední Evropě atd. Nástrojem sociální politiky v této době byla regulovaná chudinská péče, ve které se sociální práce soustředila na péči v ústavách pro chudé či nemocné dospělé a pro opuštěné děti.

-
- 1 V tomto článku se využily myšlenky z příspěvku autora „Potřebujeme právní regulaci k ukotvení sociální práce?“ pro XII mezinárodní konferenci Hradecké dny sociální práce „Sociální práce v nejisté době“, 2015
 - 2 To, že digitální revoluce není jen „marketingovou bublinou“, dosvědčuje fakt, že jí velkou váhu přikládá německá vláda a tamní obří podniky jako Bosch, Siemens či Volkswagen. Také EU bude muset na tento trend reagovat, ať už v oblastech jako jsou kybernetická bezpečnost či nové technologické standardy a harmonizace. Ani Česká republika nezůstává pozadu. V polovině září ministr průmyslu a obchodu Jan Mládek představil Národní iniciativu Průmysl 4.0.
 - 3 TOMEŠ, I. „Sociální stát v globalizujícím světě“, in TOMEŠ, I. „10× o sociální politice“, mimořádné číslo časopisu Fórum sociální politiky, roč. 9, 2015

Metamorfóza pokračovala druhým obdobím, které lze označit jako „průmyslová revoluce 02“. V tomto období, zasahujícím konec 19. století a první polovinu 20. Století, existující nejistota ještě zvýšila elektrifikace výroby a dopravy, která opět brala lidem práci, a tak byla v Evropě opět nejistota, byly organizovány demonstrace a stávky. Toto období přineslo vznik sociálního pojištění, jako sociální reakci státu na rostoucí sociální anarchii.

Nejistotu výrazně zvýšily dvě světové války a opakované světové krize, vyvolané převážně selháním bankovního sektoru. V 1. světové válce se změnil způsob boje (letadla, tanky, dalekonosná děla, kulometry). Vlády vtáhly do války i civilní obyvatelstvo, což přineslo mnoho nepříznivých sociálních důsledků, jako byl nedostatek potravy, ztráta bydlení, apod. Sociální napětí, rostoucí zejména koncem první světové války, vyvolalo na jedné straně vznik SSSR a na straně druhé vznik československého sociálního státu.⁴ Sociální práce se výrazně soustřeďuje na pomoc rodinám, aby přežily sociálně — ekonomické následky války.

Třetí, atomová průmyslová revoluce, označovaná jako „Revoluce 03“, začala shozením atomových bomb na japonská města Hirošimu a Nagasaki a pokračovala využíváním rozštěpu atomu v mírovém národním hospodářství, zejména k výrobě elektrické energie. To vyvolalo strach z další, tentokrát atomové války, který byl umocněn vznikem sovětského bloku a zahájením studené války. Konfrontace dvou enormně zbrojících bloků si vynutilo úspory na straně obyvatelstva a v ČR mělo řadu nových sociálních důsledků, jako nedostatky v zásobování, omezené cestování, emigraci, atd. Role sociální politiky a s tím související sociální práce se začaly modelově „štěpit“ podle toho, kdo ji formuloval a s jakým cílem.

Nejistota pokračuje i ve 21. století, jen její důvody se mění. V 21. století mluví technici o další průmyslové revoluci, tentokrát o čtvrté — elektronické. Lidé jsou nahrazováni roboty ve výrobě i na bojištích. Elektronické komunikace vyřazují papír v administrativě a úředníky nahrazují automatizované registry a elektronická pošta. Tyto procesy vyvolávají změny ve společenském styku a chování. To už není pozdní moderní doba, jak uvádějí sociologové, tedy jakési pokračování moderny vyvolané původní průmyslovou revolucí. Jde o zcela jinou, novou dobu, kterou můžeme označit jako elektronickou revoluci a hovořit o době elektronické. Pozvolna se vytrácí osobní kontakt mezi lidmi, dostává se mezi ně elektronika. Lidé se přestávají navštěvovat, píšou si SMS a e-maily. Poezii dopisů nahradily stručné věty a zkratky v elektronické podobě. Lidé nahazují sociální kontakt komunikací prostřednictvím přístrojů. To je zcela nový sociální fenomén, zvyšující nejistotu určitých kategorií lidí. Probouzejí se nové příčiny sociálního napětí, což vyvolává nové potřeby sociální politiky a sociální práce.

K měnícím se poměrům ve výrobě přibýly i měnící se demografické parametry lidské společnosti, které výrazně zkomplikovaly elektronizační proces⁵. Tomuto sociálnímu procesu říkáme „stárnutí obyvatelstva“. To, že se prodlužuje věk dožití a že přibývá starých lidí je jen jevová stránka procesu. Elektronika ovlivňuje obsah životních cyklů. Aby se člověk dobře uživil, musí se uplatnit v elektronickém světě. K tomu potřebuje více znalostí a jiné dovednosti, než které potřeboval kdysi, v tzv. „moderní době“, kdy mu stačilo vyučení nebo zaučení. Lidé se na povolání déle připravují ve

4 TOMEŠ, I. „Významný milník sociálního pojištění — zákon č. 221/1924 Sb.“, in tamtéž

5 TOMEŠ, I. „Širší sociální souvislosti stárnutí obyvatelstva — mýty a skutečnost“, in tamtéž

školách, v pozdějším věku zakládají rodiny a rodí děti, prostě nejde jen o přibývání starých lidí, ale o výrazné změny ve všech etapách lidského života, které strukturují lidskou společnost. Přibývá lidí, kteří nové době „nestačí“, rozvírají se nůžky mezi bohatstvím a chudobou, mezi zaměstnanými a nezaměstnanými, častěji se rozvracejí rodiny a děti jsou více ohroženy novými jevy (např. závislostí na elektronických přístrojích), atp.

Nestačí jen konstatovat nejistotu. Musíme hledat její příčiny, které se s časem proměňují. Některé z nich lze řešit koncepční sociální politikou, jako např. nezaměstnanost, způsobenou elektronizací, růst chudoby těch, kdo se pro nedostatek potřebné kvalifikace nejsou schopni sociálně začlenit, lze řešit rostoucí násilí v rodinách, které rostoucí nejistota vyvolává apod. Jsou však příčiny, které jednotlivé státy neovlivní, jako např. rostoucí napětí mezi Ruskem a USA, které hrozí, že vyvolá třetí světovou válku. Taková válka by vtáhla do děje všechny členy NATO, a tak by se mohla opět odehrát na evropském kontinentu. Tentokrát by ale byla jaderná — zničující pro evropskou civilizaci.

Jak jsme uvedli, sociální stát musí nejen napravovat sociální důsledky hospodářských a společenských změn, ale preventivně ovlivňovat i jejich příčiny. V tomto smyslu nepoužívejme pro toto období zavedený pojem „doba postmoderní“, ale hovořme o zcela jiné, nové době vyvolané „elektronickou revolucí“. Pomůže to lépe pochopit měnící se sociální potřeby lidí v tomto tak výrazně se měnícím čase. S dobou se mění i pojetí sociálního státu. V Evropě je pojem „sociální stát“ druhovým označením pro více různých modelů „sociálního státu“. Angličané hovoří o „*social welfare state*“, tedy o státu sociální péče, který zajišťuje všem občanům stejné důstojné životní minimum. Němci hovoří o „*sozialrechtlicher staat*“, tedy o sociálně právním státě, který zajišťuje občanům lidská práva, která jsou deklarovaná v ústavě. Ve Skandinávii se hovoří o institucionalizované sociální solidaritě, ve Francii zase o „redistributivním“ státě. Všechny představy jsou legitimní, protože Angličané vycházejí z představy, že stát má povinnost zajistit udržitelné a důstojné minimum pro všechny. Němci zase vycházejí z představy, že člověk s pomocí svého zaměstnavatele se má zajistit sám a stát pomůže, pokud se mu to nepodaří; pro fungování tohoto německého modelu je přísné dodržování právních pravidel rozhodující. V německém modelu hraje právo nezadatelnou roli. Tak jako ostatní střeoevropské státy, i ČR vychází z německého modelu.

Co je společné všem koncepcím a tvoří jádro obecného pojetí sociálního státu? Je to realizace nezadatelných sociálních práv občanů, vyhlášených ústavami a mezinárodními úmluvami. Stát se stává služebníkem svých občanů a vyhlášená sociální práva musí zajišťovat. Soubor občanských sociálních práv je podstatou sociálního státu. Liší se tím, jak se tato nová povinnost státu realizuje (technické řešení) a na jaké úrovni štedrosti.

V sociálně-právním státě je právo nástrojem sociální politiky. Ukotvuje jen to, co chtějí ukotvit vládnoucí politici. Ti práva buď využívají ve svůj prospěch tím, že do právního řádu prosadí populistická opatření, aby vyhráli příští volby, nebo jsou k tomu donuceni sociálním či rozpočtovým napětím ve společnosti.

Jednotlivé vlády mohou ve svých státech „přibalit“ nadstandardní pravidla, aby vyhrály příští volby. S účelovým populistickým zneužíváním sociální politiky se běžně setkáváme. Sociální státy se stávají různě štedrými, někdy až ekonomicky neúnosně. Avšak omezení štedrosti (tedy systémově nezdůvodněné kvantitativní nad rámec

povinné solidarity) je politicky nevýhodné, protože ohrožuje vítězství vlády v nejbližších volbách. Proto se Švédské politické strany už v roce 1992 dohodly, že nebudou do předvolebních programů včleňovat sociální otázky, čímž prospěly systému sociální ochrany.

Sociální ochrana, která je smyslem sociálního státu, má dnes zcela přesně vymezený věcný obsah i systémovou podstatu. S pokračující elektronickou revolucí a demografickými změnami poroste význam sociální ochrany, jako ústavou zaručené povinné solidarity s rostoucím počtem potřebných občanů. Potřebných bude přibývat a daňových poplatníků ubývat (nezaměstnaností, prodlužováním doby přípravy na povolání, atd.). Bilance mezi příjemci a plátcí v povinné solidaritě se zvolna destabilizuje. Koncept sociálního státu byl politiky zneužit a vážně destruován populistickým odklonem od standardní povinné solidarity.

Připomeňme si stručně metamorfózy sociálního státu. Jeho porodní bolesti sahají do 19. století, kdy musely být řešeny známé důsledky průmyslové revoluce na postavení člověka ve společnosti, což vedlo ke vzniku prvků moderního sociálního státu v Německu a Rakousku (sociální pojištění). Vedle zděděné chudinské péče vytvořil stát nástroj — sociální pojištění, který přenesl na dělný lid odpovědnost za jejich budoucnost. Ve 20. století se sociální pojištění rozšířilo do všech evropských a některých mimoevropských států. Byla to revoluce v myšlení. Do té doby společnost jen nutila obce, aby pečovaly o své chudé. Tento systém byl nově doplněn o pojistné fondy, do kterých museli zaměstnavatelé a dělníci povinně přispívat pro zabezpečení možných budoucích sociálních událostí. Chudinská péče byla dále poskytována těm, kteří nebyli povinně sociálně pojištěni.

V jednotlivých státech byl princip sociálního pojištění implementován různými způsoby. Tím vznikla i různá sociální zátěž pro zaměstnavatele, což je znevýhodňovalo v konkurenčním boji. Proto se státy během ne zcela povedeného versailleského mírového jednání dohodly, pravděpodobně na základě podnětů zaměstnavatelů, na vzniku mezinárodního mechanismu, kterým by se sociální náklady zaměstnavatelů srovnávaly. Vznikla Mezinárodní organizace práce, která na tripartitním principu začala vydávat minimální sociální standardy. To nebránilo státům, aby byly štedřejší, ale bylo sjednoceno to, co je považováno za sociální minimum v rámci povinné solidarity. Úmluvy sice platily jen pro státy, které je ratifikovaly, ale i ostatní státy je pozorně vnímaly. Vznikla první mezinárodní představa o sociálním státě, zatím ještě dobrovolná, nezávazná.

Situace se výrazně změnila po první světové válce. Po jejím skončení byly evropské státy zaplaveny demobilizovanými vojáky a nezaměstnanými ženami ze zbrojařských továren. Upadlo zemědělství, v některých částech Evropy panoval hlad. Státy byly ekonomicky i sociálně výrazně destabilizované. Po válce nastoupila drahota, způsobená jednak inflací, jednak devalvací měn. Evropa si nedovedla poradit s masovou nezaměstnaností a pauperizací. Rostlo sociální napětí. Evropané, kteří chtěli zachovat demokracii, museli rychle reagovat. Vznikaly nové nástroje sociálního státu. Kapitalizace pojistného byla nahrazena průběžným financováním. Změnila se „pečovatelská představa“ o sociálním státu v „motivační“ (úřady práce, atd.). Dvacátá léta můžeme označit jako první metamorfózu představy o sociálním státě 19. století. Protože ve střední Evropě šlo o sociálně — právní model, získalo právo významnou roli v sociální ochraně.

Situace se výrazně nezměnila ani po druhé světové válce. Evropa už uměla zvládnout poválečnou masovou nezaměstnanost systémem státem financovaných veřejných prací. Např. Beneš vyhlásil povinnost pracovat jako řešení. Byly provedeny i parametrické reformy sociálního pojištění a chudinské péče. To vše však zatížilo daňové poplatníky. Zatížení nebylo rovnoměrné, a proto se přistoupilo k formulaci evropsky závazných minimálních standardů sociálního pojištění (např. Evropský zákoník sociálního zabezpečení). Těmito řešeními se mění i koncept sociálního státu. Dochází k jeho druhé metamorfóze.

Sociálně-právní stát je dnes v podstatě souborem nezadatelných sociálních práv občanů, garantovaných státem a upravených právem. Tímto způsobem vnáší právo určité prvky stability do nejistého 21. století. Avšak jak současné stěhování národů odhaluje, je sociálně-právní stát bezbranný proti této nové skutečnosti. Vítání invaze uprchlíků je z tohoto pohledu nepochopitelné. Evropa opět chytá problém „za ocas“ místo „za hlavu“. Ale to by bylo na samostatné pojednání.

Když shrneme koncept sociálně-právního státu ve střední Evropě, je dnes v podstatě základním právním rámcem pro soubor nástrojů sociální ochrany, mezi které patří i sociální práce a sociální a zdravotnické služby. Sociální práce je jedním z důležitých nástrojů k realizaci povinností sociálně-právního státu. Její obsah se pozvolna mění.

Jak se mění obsah sociální práce ve 21. století? Roste potřeba sociální práce a mění se důrazy na změnu řešení a přístupy sociálních pracovníků, a to v sociální politice většiny evropských zemí. Je preferována deinstitucionalizace a péče o člověka v jeho přirozeném sociálním prostředí.

Předně se akcent v sociální práci posouvá od péče o sociálně vyloučené k podpoře sociálního začlenění. I když péče o potřebné, zejména nezaměstnatelné, zůstává v repertoáru sociální práce, sociální práce rozvíjí a podporuje udržení sociálního začlenění jednotlivců a rodin, respektive se snaží o jejich znovuzачlenění, pokud se dočasně stanou sociálně vyloučenými. Preferována je podpora a pomoc při jejich začleňování, což klade na sociální práci nové a vyšší nároky. Sociální práce se vertikálně strukturuje. V oblasti péči postačí odborné středoškolské vzdělání pracovníků, pro podporu sociálního začleňování a znovuzачlenění jsou potřebné vysokoškolským studiem získané znalosti a dovednosti.

Za druhé, výrazně jsou prosazována sociální práva občanů. Chudí se už nevnímají jako „rukojmí státu“, který o ně blahosklonně pečuje podle svých představ, jak to právě politikům vyhovuje v jejich předvolebním klání. Chudí mají svá nezadatelná ústavní práva na sociální ochranu. Jejich potřeby už nejsou jen sociální, ale i vzdělávací a zdravotní. Lidé o svých právech často nevědí, a proto do první linie prevence nastupuje sociální poradenství. Toto poradenství vyžaduje kvalitní přípravu sociálního pracovníka na vysokoškolské úrovni.

Sociální práce se horizontálně štěpí podle toho, jakou potřebu člověka uspokojuje. Je rozvíjena i sociální prevence, tím jak sociální práce proniká do věznic i do komunit drogově a alkoholově závislých lidí, a tím je posilována sociální prevence kriminality a dalších nežádoucích jevů, ohrožujících obyvatelstvo. Přitom obsah sociální práce zůstává stejný, je to podpora a pomoc poskytovaná sociálně potřebným. Mění se jen prostředí, ve kterém je tato práce vykonávána, což ovlivňuje používané techniky. Horizontální strukturace sociální práce proto nemá zásadní význam pro obsah

vzdělávání sociálních pracovníků, jejich specializace má místo až v postgraduálních nadstavbách.

Za třetí, sociální terapie (péče) je výrazně doplněna požadavky na sociální rehabilitaci, na znovuzačlenování sociálně vyloučených. Zejména se to projevuje v sociální práci s lidmi se zdravotním postižením a s dětmi v ohrožení. Cílem se stává jejich sociální začlenění. Proto je u lidí se speciálními potřebami tak výrazně preferováno jejich pracovní začlenění, proto je podporováno sociální podnikání a další k tomu vhodné nástroje (např. v zákoně o zaměstnanosti).

Za čtvrté, sílí snahy o deinstitucionalizaci péče. To neznamená zavržení ústavní péče, ale její omezení pouze pro případy, v nichž je nezbytná a specializovaná, což její význam nesnižuje. Jsou preferovány sociální a zdravotnické služby, které podporují život člověka v jeho přirozeném prostředí. Důraz je proto kladen na dostupnost zdrojů a služeb, které jsou potřebné pro sociální začlenění člověka a které předcházejí jeho sociálnímu vyloučení.

Za páté, zkušenost posledních let nás přesvědčila, že štedrá plošná sociální péče žene některé občany do sociální pasti. Myšlenka Tonyho Blaira, že každá práce je lepší než zahálka, je stále více brána v potaz. Začínají být využívány veřejné služby pro zaměstnávání dlouhodobě nezaměstnaných. Je to řešení problému nedostatku lidí v komunálních technických službách a současně je udržována schopnost pracovat u lidí dlouhodobě nezaměstnaných. Ze zkušenosti Irska v 60. letech minulého století víme, že člověk po třech letech nezaměstnanosti začne ztrácet kvalifikaci, protože neudrží krok s vývojem ve své profesi. Po pěti a více letech zahálky začne ztrácet schopnost pracovat, zúčastnit se řízeného pracovního procesu.

Sociální politika spolu se sociální prací se posouvají od plošné sociální podpory a pomoci sociálně potřebným lidem k podpoře a pomoci cílené. V Evropě je zdůrazňováno, že sociální události nejsou sociální rizika, jak byla dosud definovaná (věk, zdraví, atp.), ale sociální vyloučenost, kterou vyvolávají či způsobují. Sociální rizika společnost zajímají, až když vyvolávají sociální vyloučenost, kterou člověk svými prostředky není schopen zvládnout, tedy až když jeho případ má všechny znaky chudoby.

Se společenským fokusem na chudé přichází ještě jeden trend. V obecné rovině je upouštěno od definování kategorií (typů) klientů, což je používáno pouze v sociálním pojištění, kde je to smysluplné, protože se upravuje vztah „člověk dal, tak dostane, když splní podmínky“. Jinak místo plošné definice kategorií klientů, kterým má služba či sociální práce sloužit, jsou definovány cíle, k nimž má směřovat — mluví se o cílení podpory a o pomoci sociálně potřebným. To klade vyšší nároky na sociální práci a na její kvalitu.

Ke zvládnutí těchto nových trendů v sociální práci nestačí jen dobrá vůle. Společnost potřebuje profesionálně připravené sociální pracovníky. Proto potřebuje právní regulaci k ukotvení sociální práce jako svébytné profese.

Ve zmíněné nové etapě sociálních procesů přibývá lidí, kteří budou potřebovat podporu sociálně-právního státu, jednak proto, že novým procesům nerozumějí a nedokážou se v nich orientovat, neovládají elektronickou komunikaci, a tak se dostávají na okraj společnosti, jednak proto, že vypadli ze společenského prostředí a neumí se do něj vrátit (neumí se včlenit), ale také proto, že už pro stáří či nemoc budou nezaměstnatelnými a budou potřebovat sociální podporu či péči. Hlavním nástrojem

resocializace lidí je sociální práce, a proto musí být dobře regulována, aby na ni lidé dosáhli a nestali se „kořistí“ poskytovatelů sociálních či zdravotnických služeb.

Poležme si otázku, zda současná legislativa dostatečně ukotvuje sociální práci, jakou budeme v dohledné době potřebovat. Odpovídám jednoznačně — ne. V čem je nedostatečná? Na to není jednoduchá odpověď.

Předně, současná legislativa upravuje jen sociální práci jako zaměstnání v sociálních a zdravotnických službách. Sociální práce je ale akademickou profesí, která se učí na vyšších odborných a vysokých školách.

Za druhé, se sociální prací se vedle sociální či speciální pedagogiky setkáváme i na základních školách, v souvislosti s podporou dětí, které jsou vyloučené nebo zdravotně znevýhodněné. Sociální či speciální pedagog pracuje s dítětem ve škole a sociální pracovník s jeho rodinou. Tato role sociální práce není legislativně zohledněna.

Za třetí, trestní řád, ve znění pozdějších předpisů, počítá se sociální prací v trestní justici, zejména v etapě před propuštěním vězně z nápravného zařízení. Ani jejich pozice není legislativou zřetelně identifikovaná.

Za čtvrté, zákon o sociálních službách není sladěn s novým občanským zákoníkem, takže řada jeho ustanovení není vymahatelná. Např. pojem „sociální služba“ není chráněn, takže kdokoliv může vybudovat hotel, penzion, atd. a nazvat jej domovem pro seniory, aniž by k tomu potřeboval souhlas příslušného krajského úřadu. Takové jednání nelze sankcionovat.

Podobných „černých děr“ bychom v sociální legislativě našli více.

Dopad neexistujícího právního prostředí na tvorbu koncepcí i samotný praktický výkon sociální práce je nepopíratelný. Nás by však mělo nejvíce zajímat nedostatečné legislativní ukotvení sociální práce jako profese. Žádné není. To, co je napsáno v zákoně o sociálních službách, je definice podmínek pro výkon sociálních práce jako zaměstnání v těchto službách. Sociální práci podle těchto pravidel mohou vykonávat psychologové, sociologové, právníci, ekonomové a další lidé s humanitním vzděláním. Z toho plyne, že se nejedná o definici profese⁶.

První otázka, která člověku vytane na mysli, je, zda vzdělaní sociální pracovníci potřebují zákonnou ochranu. Vždyť ani psychologové, sociologové či ekonomové takovou právní úpravu nemají.

Mají ji však zdravotníci a právníci. A ptajme se „pročpak asi“? Odpověď je nashodě: společnost má zájem na ochranu pacientů či klientů advokátů, kteří při výkonu těchto povolání jsou zdánlivě „rovnoprávní“, leč fakticky bezmocní proti netickému výkonu poskytovatele. Úředník bez náležitého vzdělání může jen stěžít posoudit porušení etických principů v povolání. To mohou jen profesně vzdělaní odborníci. Proto stát svěřuje dozor nad etikou profesního výkonu profesním komorám. Komory v tomto pojetí nejsou odborová sdružení, ale státem pověřené dozorčí profesní orgány dozorující nad dodržováním profesní etiky a nad celoživotním vzděláváním v profesi.

A tak člověka hned napadne druhá otázka: podobá se sociální práce spíše psychologii či sociologii? Jestli ano, postačí vymezení této profese v akademických kurikulech. Jestli ne a jestli se postavení sociálního pracovníka spíše podobá postavení

6 TOMEŠ, I., „Potřebujeme vědeckou nauku o sociální práci a sociálních službách?“, teze k diskuzi, in *Sociální politika* 10/2002, ročník 28, str. 3–5

lékaře či zdravotní sestry, jestli se postavení jeho klienta spíše podobá postavení pacienta, pak společnost potřebuje ochranu pro klienta, aby profese nesla odpovědnost za etiku výkonu sociální práce. Pak potřebujeme komoru.

Komora je smysluplná jen tehdy, jestliže členství v ní bude povinné aspoň pro absolventy magisterského studia sociální práce, pracující v oboru. Právě oni mohou posoudit etiku při výkonu sociální práce. Jejich členství musí být povinné, protože jinak by komora neměla vůči nim právo trestat porušení etiky. Etika musí být obecně závazná, a proto nestačí její vyhlášení nestátním sdružením. Základní etická pravidla musí být pojata do zákona o komoře sociálních pracovníků.

Když jsem s touto myšlenkou vystoupil poprvé před několika lety na Hradecké konferenci sociální práce, vzbudila souhlasnou i nesouhlasnou odezvu. Souhlasnou odezvu jsem slyšel od absolventů vysokoškolského studia sociální práce. MPSV se začalo myšlenkou vážně zabývat, protože jeho pracovníci pochopili základní smysl takového zákona — ochrana klienta.

Uvádím nejčastější námitky proti tomuto názoru.

Předně, středoškolsky vzdělaní sociální pracovníci a jejich učitelé nechtějí povinné členství. Ale pro ně by členství povinné být nemělo, tak jako není pro zdravotní sestry.

Za druhé, humanitární organizace namítají, že takový zákon nepotřebujeme, protože praxe je jednoznačná. Připomněl bych, že humanitární práci dělají především dobrovolníci, a ti zákonnou úpravu mají. Humanitární práce má v podstatě jiný cíl a obsah, než sociální práce. Na humanitární práci by se zákon o komoře sociální práce asi také nevztahoval.

Za třetí, ozvaly se námitky ze strany některých nestátních neziskových organizací. Jejich obavám rozumím — obávají se, že se zákonnou oporou budou sociální pracovníci požadovat vyšší mzdy. Lze oprávněně předpokládat, že asi ano, protože proti jiným akademickým profesím jsou mizerně placení.

Toto jsou ty hlavní námitky. Mohl bych jich uvést více, ale to by bylo na delší diskusi.

Při hledání odpovědi na uvedené námitky se můžeme inspirovat praxí jiných států⁷. S nejnějspějším pojetím sociální práce a profesním postavením sociálních pracovníků se setkáváme v anglosaských a severských zemích. Soustředme proto naši pozornost na tyto země.

Úvodem připomeňme některé obecnější myšlenky severských autorů, které jsou relevantní pro naši diskusi o sociální práci a postavení sociálních pracovníků. Røvik⁸ uvádí, že v globálním světě se moderní myšlenky pohybují velmi rychle. Přijímáme je mechanicky jako „*super standardy*“, aniž se nad jejich obsahem zamýšlíme, protože chceme jít s dobou. Takové ideje a standardy velmi rychle zastarávají a je obtížné rozlišovat trvalé a dočasné hodnoty. Ty trvalé vycházejí ze společenské zkušenosti, ty krátkodobé jsou zpravidla produktem ideologií. Brunsson⁹ dodává, že moderní

7 V následující části autor použil části ze své studie „Postavení sociálních pracovníků ve vybraných státech Evropy“, vypracované pro Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.

8 RØVIK, K.A. : *“Moderne organisasjoner”*. Bergen 1998.

9 BRUNSSON, N. and SAHLIN-ANDERSSON, K. : Att skapa organisationer, in Ahrne, G. (ed.): *Stater som organisationer*. Stockholm, 1998.

autority a statutární orgány se po devadesátých letech minulého století spíše de-ideologizují a profesionalizují a produkují významné strategické dokumenty. Z nich pak vycházejí reformy veřejné správy, které se orientují spíše na výsledek (pokud možno měřitelný), než na kvalitu procesů uvnitř organizace (Christensen¹⁰). Standardizace je nejdůležitějším elementem tohoto procesu a měla by být vždy podrobena kritické analýze, než je přijata jako východisko strategií a reformem. Tolik na okraj právní úpravy sociálních služeb, postavení sociálních pracovníků a standardů pro jejich činnosti v ČR. Standardy spolehlivě definují cílová řešení, a jsou proto dobrým východiskem pro strategie a reformy.

Ve vybraných evropských státech lze v zásadě rozeznat tři přístupy k právnímu uspořádání postavení sociálních pracovníků (Meeuwisse, Swärd¹¹). Jeden zřetelně respektuje svobodu profese sociálních pracovníků uspořádat si své záležitosti vlastními silami pod dohledem státu, který se omezuje na garanci profesionality (akredituje školy a registruje profesionální pracovníky). Tento postoj lze pracovně označit za liberální, nebo také za anglosaský, a v našem výběru je reprezentovaný USA, Velkou Británií a jejími bývalými dominiemi, zejména Austrálií a Kanadou. Druhý zřetelně preferuje regulaci sociální práce státem, který přijímá odpovědnost za sociální solidaritu, avšak který svěřuje výkon sociálním pojišťovnám, zaměstnavatelům a regionální samosprávě; tento přístup se zpravidla označuje jako korporativní a v našem výběru je reprezentován Německem. Třetí zřetelně preferuje státní intervence do oblasti sociální práce a do profese sociálních pracovníků, a proto ve zřetelně větším rozsahu tuto profesi reguluje. Tento přístup lze pracovně označit za institucionální model, nebo taky jako severský, reprezentovaný v této studii Švédskem.

V liberálním modelu je rozlišována laická a profesionální sociální práce. Profesionální sociální práce je definována jako odborná a akademická disciplína, která se zabývá sociální péčí (anglicky *social welfare*) (Titmus¹²) a sociální změnou (*social change*) (LaPierre¹³), s cílem zlepšit kvalitu života a rozvinout potenciál všech jedinců ve skupinách a ve společnosti. Profesionální sociální pracovníci musí mít náležité vzdělání a být registrováni, tj. mít autorizaci oprávněného subjektu k výkonu své práce. Jako akademická disciplína se sociální práce zabývá (i) sociální politikou, (ii) sociální správou, (iii) sociální strategií, (iv) hodnocením sociálních programů a (v) komunitním rozvojem. Sociální pracovník přitom spolupracuje s ekonomy, vzdělavateli, zdravotnickými pracovníky, psychology, sociology a právníky.

Liberální model sociální práce se vyznačuje minimální přímou účastí státu na provozu sociálních služeb a na organizaci sociální práce, a to jak organizačně jako poskytovatel, tak finančně z veřejných zdrojů. Stát se soustřeďuje na sociální prevenci. Stát nicméně zaručuje profesionalitu výkonu předepisováním potřebného vzdělání sociálních pracovníků a licencováním poskytovatelů sociálních služeb. Liberální model je typický pro anglosaské země, tedy pro Velkou Británii (Anglii, Skotsko, Wales,

10 CHRISTENSEN, T. and LAEGREID, P.: "New Public Management — the trade-off between political governance and administrative autonomy". LOS-senter notat 9911. Bergen., 1999.

11 MEEUWISSE A., SWÄRD H., "Social Work programmes in the social democratic welfare regime", in International Journal of Social Welfare 2009.

12 TITMUS, R. M. „Essays on the Welfare State“, Londýn G. Allen and Undin Ltd., 6 vydání, 1966

13 LAPIERRE, R. T. (1965), „Social Change“, New York McGraw-Hill Co., 2007

Severní Irsko) a pro její bývalé državy (dominie), zejména pro Austrálii, Indii, Kanadu a Nový Zéland, ale také pro Irsko a USA.

Korporativní model se vyznačuje tím, že stát své sociální povinnosti, plynoucí z mezinárodních závazků, přesouvá na zaměstnavatele, sociální pojišťovny a obce, tedy na korporace jak veřejnoprávní, tak soukromoprávní. Sociální pracovníci jsou proto nejčastěji zaměstnání obcemi nebo soukromými korporacemi. Řada úkonů sociální práce je hrazena ze sociálního pojištění. Typické je to například u dlouhodobě nemocných; péče o ně je hrazena ze sociálního pojištění, a pokud nejsou pojištěni, pak obcemi. Tento model je typický pro středoevropské země, zejména Německo a Rakousko.

Institucionální model je typický pro skandinávské země, kde v průběhu druhé poloviny 19. století a začátku 20. století urbanizací a industrializací ztrácely rodiny své vazby na zemědělské zázemí, solidaritní funkce velkých rodin přestávaly fungovat. Volalo se po převzetí rodinných solidaritních funkcí státem (obcemi). Dnes stát považuje organizaci sociální solidarity za svou institucionální povinnost, které se zhostil tím, že vytvořil univerzální model průběžně financovaného sociálního pojištění, podporovaného extenzivní sociální péčí ve formě služeb, doplněných dávkami. Tento model je typický pro severské země, zejména Dánsko a Švédsko. Soudobá švédská koncepce sociální práce se datuje od roku 1932, kdy volby vyhráli sociální demokraté. Jejich vlády zahájily nový program sociální péče, založený na univerzálním sociálním pojištění a na netestovaném sociálním zaopatření a na odpovědnosti obcí (*municipalities*) za sociální péči o ty, kteří „propadli sociální sítí“ a potřebovali pomoc státu. Obce k tomu potřebovaly kvalifikované pracovníky, a tak se proces vzdělávání sociálních pracovníků urychlil. Po druhé světové válce došlo ke slučování obecních sociálních služeb z důvodů vyšší efektivity sociální práce. V posledních desetiletích dochází k profesionalizaci a „akademizaci“ sociální práce a vzdělávání k sociální práci (Meeuwisse, Swärd¹⁴).

K tomuto modelu lze přiřadit i sociální práci ve Francii, kde je v pravomoci departamentů starat se o potřebné lidi, i když míra institucionalizace nedosahuje úrovně severských zemí (Derouce¹⁵).

Závěrem této části je, že pokud chceme právně upravit právní postavení sociálních pracovníků, musíme definovat předmět jejich činností, a to, čím jsou odlišné od ostatních profesionálních činností sociologů, psychologů, ekonomů, právníků, atd.

V současné době se zpravidla vychází z té definice sociální práce, jak byla přijata v roce 2000 v Montrealu Generálním shromážděním Mezinárodní federace sociálních pracovníků (MFSP)¹⁶. Sociální práce byla definovaná jako činnost, která „podporuje sociální změnu, řešení problémů v mezilidských vztazích a posílení a osvobození lidí za účelem naplnění jejich osobního blaha“. Užívá „teorii lidského chování a sociálních systémů“ a „zasahuje tam, kde se lidé dostávají do kontaktu se svým prostředím. Pro sociální práci jsou klíčové principy lidských práv a společenské spravedlnosti“. Ve svých funkcích se „zaměřuje na rozmanité, komplexní vztahy mezi lidmi a jejich prostředím. Jejím úkolem je umožnit všem lidem plně rozvinout jejich možnosti, obohatit jejich životy a předcházet

14 MEEUWISSE A., SWÄRD H., „Social Work programmes in the social democratic welfare regime“, in *International Journal of Social Welfare* 2009

15 DEROIDE, N., *Sociální práce ve Francii*, in *Sociální práce/Sociálna práca*, č.4/1998

16 www.IFSW.com

selhání. Odborná sociální práce je zaměřena na zvládnání obtíží a navození změny“. MFSP konstatovala, že sociální práce „vzešla z humanistických a demokratických idejí a její hodnoty jsou založeny na úctě k rovnosti, hodnotě a důstojnosti všech lidí“. „Lidská práva a společenská spravedlnost slouží jako motivace a zdůvodnění činnosti sociální práce“. Hodnoty sociální práce jsou součástí národních a mezinárodních etických kodexů.

V materiálu MFSP se dodává, že „sociální práce v 21. století je dynamická a neustále se vyvíjí, a proto by žádná definice neměla být“. Toto právnicky není možné. Má-li být sociální práce upravena zákonem, musí být konkrétně a uchopitelně definovaná (Breye a Presto-shoot¹⁷). Vycházíme z identifikace klíčových slov, nejčastěji používaných v definicích sociální práce v jednotlivých sledovaných státech. Jsou jimi (i) řešení problémů vyvolávající sociální vyloučení, (ii) řešení problémů v mezilidských vztazích, (iii) podpora samostatného života všech znevýhodněných lidí, (iv) podpora sociální změny směřující ke zdokonalení kvality života jednotlivců a komunit a šířeji (v) podpora rozvoje potenciálu jednotlivců, skupin a komunit za účelem osvobození lidí a naplnění jejich osobního blaha. Sociální práce je vnímána jako samostatná profesionální a akademická disciplína.

Statusem sociálních pracovníků se zabývala v roce 1967 Komise ministra práce Rady Evropy v rezoluci „Úloha, výcvik a status sociálních pracovníků“. Mimo jiné doporučila právní ochranu titulu „sociální pracovník“ jako označení pro profesionálně školené sociální pracovníky. Sociální pracovníci mají být náležitě ohodnoceni a zařazeni v kvalifikačních katalozích. Musí být ve své profesionální činnosti nezávislí, s právem diskretnosti k získaným informacím. Sociální pracovníci nesmí být zaměstnavateli přetěžováni nadměrnými počty přidělených případů, protože by tím trpěla jak kvalita práce, tak především klienti.

V evropských státech jsou sociální pracovníci zpravidla považováni za *specialisty* a sociální práce za samostatnou profesi, vedle ekonomů, sociologů, právníků, či psychologů. Obecně se v Evropě vyžaduje specializované vyšší odborné vzdělání nebo některý ze stupňů vzdělání vysokoškolského.

V některých státech existuje rozlišení mezi sociálním pracovníkem bez požadovaného vysokoškolského vzdělání a profesním sociálním pracovníkem s vysokoškolským vzděláním. Ten první je zpravidla označován jako sociální asistent. Věnuje se sociální péči v ústavech a pomocným pracem v sociálních službách. Ten druhý jako profesionální sociální pracovník se věnuje samostatné sociální práci; v severských státech je oficiálně nazýván socionomem. (Weiss-Gal a Welbourne¹⁸). Tento titul je zákonem chráněný stejně jako titul ekonom. Ve Velké Británii označení (titul) „sociální pracovník“ je od 1. dubna 2005 chráněn zákonem a mohou jej používat jen lidé, kteří získali předepsanou kvalifikaci a jsou registrováni u GSCC ve Velké Británii, nebo u korespondujícího orgánu ve Skotsku (*Scottish Social Services Council*), Velšsku (*Care Council for Wales*; Velšsky: *Cyngor Gofal Cymru*) a Severním Irsku (*Northern Ire-*

17 BRAYE, S. — PRESTON-SHOOT, M., „The role of law in welfare reform: critical perspectives on the relationship between law and social work practice“, in *International Journal of Social Welfare*, 15, 2006, č. 1

18 WEISS-GAL, Idit — WELBOURNE, Penelope, *The professionalisation of social work: a cross-national exploration. /Profesionalizace sociální práce: mezinárodní studie/* in *International Journal of Social Welfare*, 17, 2008, č. 4

land Social Care Council). Mnohé státy USA chrání titul „sociální pracovník“ statutem nebo právním předpisem. Většina států specifikuje druh sociální práce, pro kterou je licence či aprobace vydaná — klinická práce, terénní práce, atd.

Profesním sociálním pracovníkům pomáhají jak sociální asistenti, tak i dobrovolní sociální pracovníci. Dobrovolnictví ve Velké Británii není upraveno zákonem a případné spory se řeší soudními rozhodnutími (*case law*). Podle censu 2005 asi 50 % dospělého obyvatelstva dobrovolnický pracuje v oblasti sportu, kultury, v sociálním sektoru.

Přibývá teoretických pracovníků s titulem PhD v sociální práci, přibývá akademiků a výzkumníků sociální práce. Přibývá teorií, metodologií i metodik (např. Woodcock, J., Dixon, J.). Mohli bychom říci, že vzniká nový vědní obor, který bychom mohli nazývat např. sacionií.

V některých státech je požadována registrace sociálních pracovníků u profesních organizací; registrací příslušná profesní organizace ručí ze vzdělání a profesionalitu sociálního pracovníka. Proto např. v USA nestátní subjekty požadují doklad o registraci jako podmínku pro zaměstnání sociálního pracovníka.

V řadě zemí je titul profesionálního sociálního pracovníka chráněn zákonem proti zneužití těmi, kde nedosáhli potřebného vzdělání. Ve Velké Británii je provozování sociální práce bez náležitého vzdělání a registrace v Registru sociální práce trestným činem. Registraci musí sociální pracovníci obnovovat každé tři roky po doložení účasti v celoživotním vzdělávání v rozsahu alespoň 15 dní v roce.

Rodí se veřejnoprávní instituce dohledu nad výkonem sociální práce, srovnatelné s obdobnými institucemi ve zdravotnictví. Např. ve Velké Británii¹⁹ podle zákona o standardech péče 2000 (*the Care Standards Act, 2000*) odpovídá za kvalitu sociální práce zájmová veřejnoprávní korporace Ústřední rada pro sociální péči (*General Social Care Council — GSCC*). Má 10 členů jmenovaných ministrem zdravotnictví (*Secretary of State for Health*) na návrh jmenovací komise (*Appointments Commission*). Schází se šestkrát do roka; vydává výroční zprávy (*Annual reports*) a schvaluje roční plány činnosti.

GSCC je zplnomocněna vydávat standardy chování sociálních pracovníků a standardy praxe sociální péče, rovněž je zmocněna usměrňovat a řídit (regulovat) zaměstnávání sociálních pracovníků, jejich vzdělávání a výcvik pro sociální péči. GSCC vznikla v říjnu 2001 jako nestátní veřejnoprávní organizace, financovaná Ministerstvem zdravotnictví (*Department of Health*), která spolupracuje také s Ministerstvem dětí, školství a rodin (*Department for Children, Schools and Families*) na agendě péče o děti a mládež. Vede Registr sociální péče (*Social Care Register*) a vydává metodiky (*codes of practice*). Všechny informace jsou veřejně přístupné podle zákona o svobodě informací (*The Freedom of Information Act 2000*), který dává občanům právo přístupu k informacím spravovaným veřejnou správou.

Její působnost je regionální, týká se pouze Anglie. Podobné orgány byly ustaveny ve Skotsku (*Scottish Social Services Council*), ve Velšsku (*Care Council for Wales*) a Severním Irsku (*Northern Ireland Social Care Council*). V roce 2007 GSCC ve spolupráci s organizacemi poskytovatelů sociální péče zahájila rozsáhlé konzultace o pojetí profesionální sociální práce ve Velké Británii.²⁰

19 Podle <http://www.gsc.org.uk>

20 GSCC Roles and Tasks of Social Work consultation na <http://www.gsc.org.uk>

Ve Švédsku je rozvoj profese „sociální práce“ v kompetenci Národní rady pro zdraví a sociální péči (Sweden's National Board of Health and Welfare — *Socialstyrelsen*). Důvodem tohoto spojení je skutečnost, že staří lidé, lidé se zdravotním postižením i děti potřebují jak sociální, tak zdravotní péči. Výše jmenovaní jsou hlavními klienty sociální péče. Toto spojení se ukázalo jako inspirativní.

Domnívám se, že zkušenosti našich sousedů mohou být dostatečnou odpovědí na námitky pochybovačů o smysluplnosti komory sociálních pracovníků, založené záklonem a vybavené některými veřejnoprávními funkcemi.